

Др Анђун Маленица, професор емеритус
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду

RES SANCTAE У РИМСКОМ ПРЕТХРИШЋАНСКОМ ПЕРИОДУ

Сажетак: Међу романистима данас не постоји консензус о томе како је настао технички термин римског класичног права *res sanctae* и да ли су *res sanctae* у римском прећхришћанском периоду биле истинске, праве, ствари божанског права. Полазећи од једног Сервијевог текста, аутор након шире анализе извора закључује да је термин *sancta* изведен из речи *sanctae* којом је у најстарије време означаван посебан постојање освећивања граница града, храма или земљишне парцеле уздужним просијањем крви жртвоване животиње. Узимајући у обзир значај религије у римском прећхришћанском периоду, обележја и значај *ius-a divinit* у тадашњем правном порећку, те резултате анализе текста латке јуриспруденције, аутор закључује да су *res sanctae* у римском паћанском периоду смаћране истинским стварима божанског права и да их само Гај међу великим класичним правницима смаћра поћкаћеоријом ствари божанског права.

Кључне речи: *res sancta*, *res sacra*, *res religiosa*, *res divini iuris*, *ius divinit*, паћанска религија, Сервије, Марцијан, Улпијан.

У тексту који следи разматраћемо два питања којима се бави данашња романистика када је реч о стварима које се у римским изворима означавају термином *res sanctae*. Анализираћемо како је настао тај технички термин класичног права, те да ли *res sanctae* римског претхришћанског периода треба сврставати у класичну правну категорију *res divini iuris*. Извори показују да су о коренима термина *res sancta* писали и римски правници класичног периода, а да никада нису поставили питање да ли су *res sanctae* ствари божанског права

Пре него што прећемо на анализу учинићемо најпре неколико напомена о *ius-a divinit* и настанку термина *res sacra* и *res religiosa* које срећемо у класичној правној категорији *res divini iuris* заједно с термином *res sancta*.

I. Гај на почецима излагања о имовинском праву у другој књизи свог уѡбеника каже да је најважнија подела ствари она која их дели на две врсте „једне су божанској, а друге су човековој ѡрава“.¹ Два су разлога због којих Гај придаје толики значај овој подели. Прво, на стварима које припадају божанском праву људи не могу имати право својине, што и Гај подвлачи: *Оно шћо ѡриѡада божанском ѡраву не може биѡи ни у чијим добрима, оно, ѡак, шћо ѡодлеже људским законима, већином је у нечијим добрима, али може биѡи и ничије, јер ствари из заоставшине, ѡре неѡли ѡстојуи неки наследник, нису ни у чијим добрима.*² Друго, ствари божанског права биле су везане за религију и регулисане посебним системом права, *ius-ом divinum*.

Већ од оснивања града Рима 754. г. ст. е. почело је уобличавање правног поретка у коме ће постојати два система права, *ius divinum* и *ius humanum*. Та два система права била су конститутивни елементи римског правног поретка и у Гајевом времену.³ *Ius divinum* стварале су и тумачиле колегије понтифика, авгура и феѡијала.⁴ Његове норме теократског карактера су уређивале однос људи према боговима. Основу тих норми чинила је паганска религија, перцепција света као универзума у коме на небу и испод површине земље живе богови, а на земљи људи. По схватању Римљана у том универзуму судбина људи и римске заједнице у целини зависила је у највећој мери од воље богова. И након седам векова постојања града Рима и његовог прерастања у моћну империју такво уверење исказује Цицерон овим

¹G. 2.2. Summa itaque rerum divisio in duos articulos diducitur: nam aliae sunt divini iuris, aliae humani.

Фабрини указује да Гај у свом тексту *res divini iuris* ставља испред *res humani iuris* и у томе налази потврду да су оне у Риму биле од посебног значаја. F. Fabrini, одр. *Res divini iuris*, у *Novissimo digesto italiano*, vol. XV (даље: F. Fabrini, *Res divini iuris*), с. 513.

²G. 2.3.9. Quod autem divini iuris est, id nullius in bonis est; id vero, quod humani iuris est, plerumque alicuius in bonis est: potest autem et nullius in bonis esse; nam res hereditariae, antequam alicuius heres existat, nullius in bonis sunt.

³ Неки аутори не говоре о правном поретку, већ о „правно-религијском систему“. Види: P. Catalano, *Linee del sistema sovranazionale romano*, Torino 1965, с. 30 и даље и посебно на с. 37 и у напомени 75 и F. Sini, *Sua cuique civitati religio, Religione e diritto pubblico in Roma antica*, G. Giappichelli ed. – Torino (даље: F. Sini, *Sua cuique civitati religio*), с. 79, нап. 6.

⁴ Римски писци ово право означавају и другим терминима. У Цицероновом спису *О законима* налазимо као синониме *ius religionum*, *religiosa iura*, *ius quod cum religione coniunctum est*: *Ius religionum*, Cic., *de leg.*, 2.42; *religiosa iura*, *de leg.*, 2.57; *ius quod cum religione coniunctum est*, *de leg.*, 2.47. Наведено према F. Fabrini, одр. *Res divini iuris*, у *Novissimo digesto italiano*, vol. XV (даље: F. Fabrini, *Res divini iuris*), с. 516. У Квинтилијановом уѡбенику о говорништву срећемо термин *ius sacrum*: Quint., *Inst. or.*, 2.4.33. *Marcus Fabius Quintilianus* је рођен око 35., а умро је око 100. г. н. е. Био је познавалац права. *Institutio oratoria* написао је у позним годинама, у времену Домиѡијанове владавине, током које је био постављен и за конзула.

речима: *Од Нуме усђановљеним обредима ударени су ѿемељи наше заједнице ѿрађана која заиста никада не би била ѿолика без највеће одобравања бесмртних бођова.*⁵ У истом смислу изјашњава се и Ливије пишући историју Рима. Он каже да је целокупни напредак Рима последица чињенице да су Римљани следили богове одбацујући понашање које је супротно њиховој вољи – *...omnia prospera evenisse sequentibus deos, adversa spernentibus.*⁶

У фрагментима класичних правника који су уврштени у Јустинијанова Дигеста не налазимо објашњења шта је божанско право, који су му извори, каква су му обележја и како се оно развијало, што све, када је реч о човековом праву, налазимо у обимном Помпонијем фрагменту у другом поглављу прве књиге Дигеста „*О ѿореклу ѿрава и свим маѿисѿраѿи-ма и редоследу учених ѿравника*“. Непостојање таквог фрагмента са детаљнијим објашњењима сасвим је разумљиво када се има у виду да се лаичка јуриспруденција није бавила божанским правом. То право је изучавала свештеничка јуриспруденција. Она је утврђивала, чувала и тумачила његова правила.⁷

У оквиру *ius-a divinum* настала су и прва правила о стварима које су биле повезане с религијским веровањима, култовима и ритуалима. Та правила је поштовала и лаичка јуриспруденција када је креирала решења световног права која су се односила на *res divini iuris*, али их је по потреби и допуњавала када је то захтевао неки јавни или приватни, пре свега имовински, интерес.

У Јустинијановим Дигестама не налазимо детаљније податке ни о правилима понтификалног права која се односе на поједине врсте божанских ствари и историју појмова *res sacra, res religiosa, res sancta*. Ако је таквих напомена и било у делима лаичке јуриспруденције која су користили компилатори Дигеста, они су их изостављали због тога што у хришћанском амбијенту Јустинијановог времена све оно што је у праву било паганско више није било вредно пажње. Због тога данашња доктрина изучава литерарне и епиграфске изворе када се бави поменутиим питањима.

II. Литерарни и епиграфски извори сведоче да су корени класичних техничких термина *res sacra* и *res religiosa* јако стари, досежу чак до ла-

⁵Cic., *De nat. deor.* 3.5. ... Numam sacris constitutis fundamenta icisse nostrae civitatis, quae numquam profecto sine summa placatione deorum immortalium tanta esse potuisset.

⁶Liv., *ab urbe condita*, 5.51.4-5.

⁷ О том праву, етапама његовог развоја, изворима и обележјима, види изузетно документовану монографију F. Sini, *Sua cuique civitati religio*. Када је реч о нашој литератури види монографију А. Маленица, *Сѿвари божанскоѿ ѿрава у римском ѿреѿхришћанском ѿериоду*, Нови Сад 2014, стр. 25-35.

тинског језика из периода краљева. Најстарији данас познати латински текст (*lapis niger*), пронађен током ископавања на римском Форуму, садржи придев *sakros*.⁸ Део натписа у коме се налази реч *sakros* овако изгледа: *quoi hon ... / ...sakros es /*, а када се транскрибује на класични латински алфабет гласи: *qui hunc ... / ... sakros erit* (или: *sit*). Празнина у тексту се реконструираше убацивањем речи *lapidem* (или *lapidi*, или *locum*) *violaverit*, тако да све заједно, преведено на српски језик гласи: *ко оскрнави овај камен/месџо нека је њроклејџ*. Место на Форуму на коме се налази натпис било је свето (*sakros*) зато што је реч о светилишту. Текст, међутим, доказује да је *sakros* постајао и онај човек који оскрнави светилиште. То значи да је овај стари термин био биполаран. У позитивном смислу везиван је за нешто што треба обожавати, а у негативном, за оно што је проклето, дакле лишено заштите богова и што треба одстранити из заједнице грађана.

Еволуцијом латинског језика реч *sakros* добила је доста брзо облик *sacer*. У Закону XII таблица који је написан 451. и 450. г. ст. е. налазимо одредбу: *Ако њаџрон њричини џиџејџу клијенџу нека буде њроклејџ (sacer)*.⁹ Патрон кога је погодила оваква санкција био је лишен божанске и правне заштите. Макробије каже да је на основу права било дозвољено убити сваког човека који је *sacer*.¹⁰ Термин *sakros* је и у модернизованом облику остао биполаран. То потврђује одредница *sacer* у Фестовом делу *О значењу речи*. У њој читамо да је свето брдо (*sacer mons*) оно брдо које су плебејци приликом сецесије прогласили својим азилом, посвечујући га Јупитеру, али да је *sacer* и онај човек који је због злочина био осуђен од стране народа и кога је било дозвољено принети као жртву, а да се при том онај који га је убио не осуди за убиство.¹¹

⁸Текст је написан на четвороугаоном стубу у омањем светилишту које су Римљани подигли намењујући део Форума за рад најстарије римске скупштине (*comitia curiata*). Будући да је био уклесан у мекани вулкански камен, текст је протеком времена већим делом избрисан. Сачувано је мање од половине првобитног натписа у архаичном алфabetу и језику, тако да га је немогуће реконструисати. Састоји се од петнаест вертикалних делимично сачуваних редова, поређаних с десна на лево који се наизменично читају одоздо нагоре и обрнуто. Више о овом тексту и простору на коме је пронађен види у: *Ž. Вујуклић, Forum romanum*, одр. *lapis niger*, стр. 429-432. Попис литературе о *lapis niger* види код F. Fabrini, *Res divini iuris*, с. 519, нап. 13.

Напомињемо да је текст на овом стубу изузетно значајан и због тога што садржи реч *iovestud* (правично) која указује да је каснији термин *ius* (право) настао од првобитног *ious*.

⁹Tab. 8.21. Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto.

¹⁰Macr., *Sat.* 3.7.5 ... hominem sacrum ius fuerit occidi.

¹¹Fest., sub *sacer*: Sacer mons appellatur Anienem, paulo ultra tertium miliarium, quod eum plebes, cum secessisset a patribus, creatis tr(ibunis) plebis qui sibi essent auxilio, discedentes 'Iovi' consecraverunt. At homo sacer is est, quem populus iudicavit ob maleficium; neque fas est eum immolari, sed qui occidit, parricidi non damnatur.

У време настанка града Рима све ствари које су повезане с божанским или магијским су *sacer*, било да је реч о светилишту, гробу, границама и вратима града, извору воде, реци, дрвету, шуми, планини, пећини и др. Дакле, појам *sacer* је имао широко значење. Уређењем и записивањем обредних правила од стране колегије понтифика крајем краљевства и почетком републике од придева *sacer* конструисан је технички термин *res sacra* који у понтификалном и лаичком праву означава свету ствар која је намењена небеским боговима. У најужем правнотехничком значењу понтификалног права *res sacra* је она ствар која је обичајем или у оквиру установа и правила заједнице грађана (*instituto civitatis*) поступком дедикације и консекрације додељена боговима ради обављања јавног култа. Секст Помпеј Фест у делу *О значењу речи у одредници sacer* пише: *...Гал Елије каже, њосџоји као свеџо све оно шџо буде додељено боџу обичајем или на основу љравила заједнице љрађана, било љрађевина у којој се обавља кулџи, било ољџар, било сџаџџуа боџа, било љросџор, било новац или нешџо друџо шџо буде љроџлашено свеџим (dedicatum) и љосвеђено боџовима (consacratum)...¹² Термин ће то значење задржати током читавог паганског периода, а биће пренет и у хришћанску религију, али прилагођен новој доктрини.*

Корени техничког термина *res religiosa* такође су јако стари. Налазе се у речима *religio* и *religiosus*. Данас међу историчарима углавном постоји сагласност да је латинска реч *religio (est)* изворно означавала оно што је људима забрањено и што доноси несрећу ако буде учињено.¹³ То становиште и ми прихватимо. Упориште у изворима је Фестово тумачење значења речи *religiosus*. Он каже да је *religiosus* „све оно шџо људима није дозвољено да чине, а ако џо учине, смаџра се да је учињено суџроџно вољи боџова“.¹⁴

Активношћу римских свештеничких колегија настала су детаљна правила религијског понашања, па је и реч *religio* временом добила ново значење. Није се односила само на оно што је забрањено, већ и на оно што

Sextus Pompeius Festus је римски филолог и граматичар из II в. н. е. Његов спис *De verborum significatu* садржи епитоме истоименог дела Марка Верија Флака (*Marcus Verrius Flaccus*) који је био Августов и Тиберијев савременик (рођен је око 55 г. ст. е. а умро је 20 г. н. е.) Фестов спис само је делом сачуван (одреднице од М-В), али је изузетно значајан за изучавање римске правне терминологије због тога што га одликује високи квалитет који говори да је Фест био врстан познавалац латинског језика.

¹²Fest., sub *sacer*: Gallus Aelius ait sacrum esse, quodcumque more atque instituto civitatis 'consecratum' sit, sive aedis sive ara sive signum sive locus sive pecunia sive quid aliud, quod dis dedicatum atque consecratum sit; quod autem privati«s» suae religionis causa aliquid earum rerum deo dedicent, id pontifices Romanos, non existimare sacrum.

¹³F. de Visscher, *Le droit des tombeaux romains*, Milano 1963 (даље: De Visscher, *Le droit des tombeaux*), с. 45.

¹⁴Fest., *Religiosus*: ... quod homini ita facere non liceat, ut, si id faciat, contra deorum voluntatem videantur facere.

људи треба да чине за своје богове. Обухватила је пре свега обреде предвиђене религијским календаром и поводом одређених околности (*sacra*), те испитивање воље богова пре предузимања значајних јавних послова (*auspicia*).¹⁵ На темељу те регулативе понтификално право је, како смо већ напоменули, конструисало технички термин *res sacrae* који је обухватио оне ствари које су биле посвећене небеским божанствима. Ван тог термина остали су гробови, који су по схватању Римљана припадали загробним боговима Манима, о којима је понтификално право имало посебна правила. Та правила су пре свега забрањивала повреду гроба и посмртних остатака који се у њему налазе. Због тога су понтифи, полазећи од забрањујућег значења старе речи *religiosus*, за њих конструисали технички термин *res religiosa*. У складу с тим Гај каже да је религијско оно што је остављено загробним боговима Манима, за разлику од сакралног које обухвата оно што је посвећено небеским божанствима.¹⁶ На директну језичку везу класичног термина *res religiosa* са старом речи *religiosus* по нашем мишљењу указује и чињеница да класични правници гроб у најужем значењу те речи означавају термином *locus religiosus*. Улпијан каже: *Гроб њосџоји њамо ѓде су њоложени човеково њело или косџи. Целз дакле каже, не њосџаје locus religiosus све њџо је намењено сахрањивању, неџ онај њросџор у коме је укоџано њело*.¹⁷

III. Погледајмо сада шта се на основу извора може рећи о настанку термина *res sancta*. Марцијан објашњава да корене термина треба тражити у називу биљке коју су изасланици римског народа симболично носили да би другом народу указали на своју неповредивост: *Свеџо је оно њџо је брањено и заџџињено од њовреде људи. I. А каже се свеџо* (лат. *sanctus*) *њо сноџовима сџорџа* (лат. *sagmen*). *Дакле, њосџоје сноџови неке биљке коју су изасланици римскоџ народа обично носили да их нико не њовреди, као њџо су ѓрчки изасланици носили ону (биљку) коју називају цериџија*.¹⁸

¹⁵ Због тога је Цицерон крајем републике и могао написати да се целокупна римска религија може поделити на две области, на оно што се односи на култ и обреде и оно што је везано за испитивање воље богова: *...omnis populi Romani religio in sacra et in auspicia divisa sit...* Cic., *De nat. deor.* 3.5.

¹⁶G. 2.4. *Sacrae sunt quae diis superis consecratae sunt; religiosae quae diis Manibus relictae sunt.*

¹⁷D. 11.7.2.5 Ulp. lib. 25 ad ed. *Sepulchrum est, ubi corpus ossave hominis condita sunt. Celsus autem ait: non totus, qui sepulturae destinatus est, locus religiosus fit, sed quatenus corpus humatum est.*

¹⁸D. 1.8.8pr.-1. Marc lib. 4 reg. *Sanctum est, quod ab iniuria hominum defensum atque munitum est. I. Sanctum autem dictum est a sagminibus: sunt autem sagmina quaedam herbae, quas legati populi Romani ferre solent, ne quis eos violaret, sicut legati Graecorum ferunt ea quae vocantur cerycia.*

Правници из Јустинијановог времена сматрали су да је ово Марцијаново објашњење вредно пажње па су га унели у осмо поглавље прве књиге Дигеста о подели и својству ствари. На томе им не треба замерити јер правни термини не морају увек настајати у складу с правним резонима.

Улпијан даје друго објашњење. Термин *sancta*, везује за врсту казне (*sanctio*) којом се штити оно што се жели учинити неповредивим. Он каже: *Прецизни смо када кажемо да је „нейовредиво“ (лат. sancta) оно што није посвећено богу а није ни профано, већ је у ствари пошрвено одређеном казном: иако постоје свети закони што што су наслоњени на одређену санкцију. Уистину, оно што је зашто наслоњено на неку (религијску – А. М.) санкцију, то је свети и кад није посвећено богу. И понекад се у казним одредбама додаје да се кажњава смртно казном онај који што нешто учини.*¹⁹

Домиције Улпијан је написао цитирани текст између 170. и 223. године н.е. Један текст граматичара Сервија омогућава нам, међутим, да направимо корак уназад у историју објашњења значења термина *res sancta*. Сервије, коментаришући текст Енеиде коју је Вергилије написао крајем старе ере, каже да реч *sanctum* у Енеиди има исто значење као када се каже да је нешто путем крви посвећено боговима²⁰ и даље објашњава да у Енеиди реч *sancire*, прецизно говорећи, означава да се нешто чини светим, то јест посвећује боговима, уздужним просипањем крви жртвоване животиње.²¹

Сервијев текст по нашем мишљењу има највећу вредност када се утврђују могући корени термина *res sancta*. Ако поставимо питање који је то најстарији ритуал који Римљани помињу у коме је могло доћи до таквог начина просипања крви одговор је недвосмислен. То је ритуал утврђивања светих граница приликом оснивања града Рима. Говори о њему и велики класични правних Помпоније, помињући и причу о томе због чега је Ромул убио Рема.²² Римљани су идеју о граду као облику политичке заједнице преузели од својих северних суседа Етрураца. С њом су преузели и религијски ритуал утврђивања граница и обележавања капија града који је практикован у Лацијуму. Након испитивања воље богова, границе су означаване плугом који су вукли свети волови тако упрегнути да је бик био са

¹⁹D. 1.8.9.3. Ulp. lib. 68 ad ed. Proprie dicimus sancta, quae neque sacra neque profana sunt, sed sanctione quadam confirmata: ut leges sanctae sunt, sanctione enim quadam sunt subnixae. quod enim sanctione quadam subnixum est, id sanctum est, etsi deo non sit consecratum: et interdum in sanctionibus adicitur, ut qui ibi aliquid commisit, capite puniatur.

²⁰Serv., *ad Aen.*, 12. 200: et dictum 'sanctum', quasi sanguine consecratum.

²¹*Ibid.*, 'Sancire' autem proprie est sanctum aliquid, id est consecratum, facere fuso sanguine hostiae.

²²D. 1.8.11. Pomp. lib. 2 ex var. lect.

спољашње, а крава са унутрашње стране.²³ Тај ритуал, који је касније био у надлежности колегије аугура, нужно је морао садржати и обред приношења жртве боговима. Није тешко претпоставити да су аугури капљице крви жртвоване животиње просипали идући за ралом којим су обележавали будуће границе града. То обележавање граница града, храма или земљишне парцеле капима крви најуже је значење речи *sancire* о којој пишу Вергилије и Сервије и оно је, по нашем мишљењу, корен речи *sanctum* путем које је конструисан технички термин *res sancta* класичног права.

За разлику од термина *sacer* који је означавао оно што је по себи божанско, термин *sanctus* је у римском праву увек означавано оно што је човеково, брак, фидес, савез с другим народом, свечано обавезивање (*coniuugium, fides, foedus, iusiurandum*) и др., али је уздигнуто до божанског ритуалним поступком. Фабрини смешта настанак овог техничког термина у прве деценије републике.²⁴ Нама се чини да је до тога тешко могло доћи пре доношења Закона XII таблица. Битнији је ипак закључак који смо извели. Корене техничког термина *sanctus* треба тражити у глаголу *sancire* којим је означаваан религијски ритуал у коме је долазило до посебног начина просипања крви жртвоване животиње.

IV. Остаје нам да на крају размотримо да ли су *res sanctae* римског претхришћанског периода биле истинске, праве, ствари божанског права.

Када Гај у свом уџбенику набраја ствари божанског права то не чини у једној већ у две реченице. Најпре каже да су ствари божанског права *res sacrae* и *res religiosae*, а у следећој реченици додаје да су на неки начин (*quodammodo*) божанског права и *res sanctae*, па као примере таквих ствари наводи зидове и врата града.²⁵ Нема сумње да Гај тиме подвлачи да постоји разлика међу стварима *divini iuris*. Нама се чини да их у суштини раздваја на две поткатегорије. Једну чине *res sacrae* и *res religiosae*, а другу *res sanctae*. Тиме Гај, по нашем мишљењу, не каже да *res sanctae* не припадају категорији ствари *divini iuris*, већ указује да подела ствари божанског права на три врсте, на *res sacrae, religiosae* и *sanctae*, којом се све те ствари стављају у исту раванију у потпуности утемељена са становишта лаичке правне науке.

Поставља се питање због чега Гај прави ту разлику. У литератури налазимо објашњење да је разлог битна разлика између *res sacrae* и *res religi-*

²³Varro, *de l. lat.*, 5.143: Oppida condebant in Latio Etrusco ritu multi, id est iunctis bobus, tauro et vacca interiore, aratro circumagebant sulcum (hoc faciebant religionis causa die auspicato) ut fossa et muro essent muniti.

²⁴F. Fabrini, *Res divini iuris*, стр. 523-524.

²⁵G. 2.2. *Summa itaque divisio rerum in duos articulos diducitur: nam aliae, sunt divini iuris, aliae humani. Divini iuris sunt veluti res sacrae et religiosae. 8. Sanctae quoque res veluti muri et portae quodammodo divini iuris sunt.*

osae с једне стране и *res sanctae* с друге. Прве две врсте ствари припадају божанствима, оне су *истиинске* ствари божанског права, а трећа врста, *res sanctae*, не припада божанствима и због тога су оне божанске само на „неки начин“.²⁶

По нашем мишљењу Гајева напомена да су *res sanctae* на *неки начин* (*quodammodo*) божанског права није аргумент да оне у класичном периоду нису сматране истинским стварима божанског права. *Ius divinum* и *ius humanum* били су равноправни елементи правног поретка римског класичног периода. Понтификална јуриспруденција је била та која је обликовала правила, појмове и правне категорије понтификалног права. Она је креирала категорију *res divini iuris* и њену поделу на *sacrae*, *religiosae* и *sanctae*. Та подела је плод њеног рада и сведочи о развоју њеног правничког вокабулара. Тананим раздвајањем ствари које су *res sanctae* од ствари које су *res sacrae* и *res religiosae* Гај, по нашем мишљењу, не мења ништа у основној подели ствари на *res divini iuris* и *res humani iuris* у римском претхришћанском периоду. Гај, међутим, као да указује да у његовом времену резони лаичке правне науке добијају превагу у односу на оне религијске из старијег времена.

Некадашње паганске *res sanctae* прецизно су набројане у Гајевим Епитомама. У тој посткласичној преради Гајевог уџбеника из друге половине V века²⁷, оне више нису сврстане међу ствари божанског, већ међу ствари јавног права. То је разумљиво јер је то време у коме је хришћанство већ потиснуло паганску религију. Велика је, ипак, вредност Епитома за наша разматрања о томе да ли су *res sanctae* у паганском периоду биле сматране стварима божанског права због тога што у њима налазимо ову интересантну опаску: EG., 2.1.1. *Дакле све ствари њосије или на основу нашеј њрава или божанској или јавној. Посије на основу нашеј њрава оне за које се доушиа да су у нашој својини. Посије на основу божанској њрава цркве, њо јесѡ божји храмови, или оне имовине и оне ствари које ѡријадају црквеном ѡорейку. Посије на основу јавној ѡрава зидови, ѡрѡви, каѡије ѡрада, ѡзорѡиѡа, циркус, арена, које су стари називали свеѡе (sancta) ѡо*

²⁶Види: F. Fabrini, *Res divini iuris*, с. 517; A. Galante, *La condizione giuridica delle cose sacre, Parte prima*, Milano – Roma - Napoli 1903 (даље: A. Galante, *La condizione giuridica*), с. 2.

²⁷ *Epitome Gai* су сажетак и прерада Гајевих Институција. То се види из наслова и упоређења с текстом Гајевих Институција који нам је сачуван. Епитоме су вероватно настале у другој половини V века у оквиру неке школе која је деловала у Галији и биле су елементарни текст коришћен у настави. Написане су у две књиге, а садрже одабрану материју преузету из прве три књиге Гајевих Институција. Четврта Гајева књига није унета у Епитоме због тога што се односила на формуларни поступак који је у време писања Епитома био потиснут екстраординарним поступком. Тако: G. Cervencia у: M. Talamanca и др., *Lineamenti di storia del diritto romano*, Milano 1979, стр. 691-704.

штоме што одаиће није дозвољено нешто однећи или оскрнавити. Али све што је ове врсте није у нечијим добрима, зато се каже да припада јавном праву.²⁸ Писац Гајевих Епитома, дакле, издваја из категорије божанских ствари зидове и врата града, те неке друге ствари које Гај не помиње. Све те ствари сврстава у категорију ствари које су у јавној својини и при том напомиње да су оне некада означаване термином *sancta*, чиме потврђује да зна да су те ствари у прошлим временима сматране стварима божанског права.

У Јустинијановој кодификацији и другим правним изворима који су сачувани не налазимо текстове у којима класични правници посматрају *res divini iuris* на начин на који то чини Гај. Јустинијанови правници су за осмо поглавље прве књиге Дигеста *О поделу и својству ствари* (*De divisione rerum et qualitate*) користили уз Гајев уџбеник и уџбенике које су написали Марцијан и Флорентин, али у преузетим фрагментима из тих уџбеника не налазимо напомене сличне Гајевој. Флорентинов фрагмент у D. 1.8.3 не односи се на *res divini iuris*, а у фрагменту који је преузет од Марцијана *res sacrae, religiosae* и *sanctae* су набројане без икаквог раздвајања. Како у том тексту Марцијан не говори о класификацији ствари, већ само констатује да оне не могу бити у својини приватних лица, на основу њега се не може ништа закључити о томе да ли је овај правник евентуално делио Гајево становиште.²⁹ У Јустинијановим Институцијама *res sacrae, religiosae* и *sanctae* заједно се набрајају уз констатацију да не могу бити у својини приватних лица зато што су ствари божанског права, што је угледање на Марцијана.³⁰ И у том тексту, дакле, нема икаквог трага Гајеве идеје о подели *res divini iuris* на две поткатогије. Овакво стање у изворима наводи на следеће закључке. Прво, да је Гајево издвајање *res sanctae* у поткатогију ствари *divini iuris* плод његовог правничког резонавања. Друго, да остали класични правници у том правцу нису размишљали. Треће, да су Јустинијанови правници сматрали да је Гајево становиште било исправно, због чега су његов текст о *res sanctae* с напоменом *quodammodo* ставили на почетак осмог поглавља прве књиге Дигеста *О поделу и својству ствари*.³¹

²⁸*Ep. Gai.*, 2.1.1. Omnes itaque res aut nostri iuris sunt, aut divini, aut publici. Nostri iuris sunt, quae in proprietate nostra esse noscuntur. Divini iuris sunt ecclesiae, id est, templa dei, vel ea patrimonialia ac substantiae, quae ad ecclesiastica iura pertinent. Publici iuris sunt muri, fora, portae, theatra, circus, arena, quae antiqui sancta appellaverunt, pro eo, quod exinde tolli aliquid aut contingi non liceret. Sed haec omnia in nullius bonis sunt, ideo publici iuris esse dicuntur.

²⁹D. 1.8.6.2. Marc. lib. 4 reg. *Сакралне ствари, религијске, и свеште, нису у нечијим добрима.* (Sacrae res et religiosae et sanctae in nullius bonis sunt.)

³⁰I. 2.1.7. Nullius autem sunt res sacrae, religiosae et sanctae: quod enim divini iuris est, id nullius in bonis est.

³¹D. 1.8.1pr. ... sanctae quoque res, veluti muri et portae, quodammodo divini iuris sunt.

Када је реч о томе да ли *res sanctae* претхришћанског периода треба сврставати у категорију *res divini iuris*, одговор је по нашем мишљењу несумњиво потврдан, јер то потврђују римски правни текстови. Гајев указује да их је он сматрао поткатегијом *res divini iuris*. Марцијан и Улпијан помињу *res sanctae* заједно с друге две категорије ствари божанског права.³² Правници који су уобличили Јустинијанове Институције изричито кажу да су *res sacrae, religiosae* и *sanctae* ствари божанског права.³³ Не постоји ниједан текст неког правника у коме стоји да *res sanctae* нису *divini iuris*. Дакле, када је реч о становишту римских правника, ствар је јасна, *res sancte* јесу *divini iuris*.

Res sanctae припадају категорији ствари које су *divini iuris* због тога што уживају религијску и то изузетно строгу санкцију. Лице које их повреди постаје *sacer*, губи заштиту богова и може бити некажњено убијено. То подвлачи Помпоније у овом добро познатом тексту: *Ако неко буде њовредио зидове, кажњава се смртном казном, на пример, ако их неко прелази њрислоњеним мердевинама, или на било који други начин. Наиме, римским грађанима није дозвољено да изађу (из града) другачије него кроз врата, будући да је оно (друго) њепријателско и треба да буде одбијено. Прича се, дакако, да је и Ромулов брат Рем убијен због тога што је хтео да прече зид.*³⁴ Помпоније помиње зидине и капије града Рима зато што су то несумњиво биле најстарије *res sanctae* у римској империји. Религијски ритуал који су преузели од Етрураца Римљани су касније примењивали приликом оснивања нових градова широм империје, са истим уверењем да градовима тиме обезбеђују божанску заштиту. То потврђују текстови Марцијана и Улпијана.³⁵ Зидови су били под заштитом бога Квирина који је био бог бранитељ, за разлику од Марса који је био бог рата, а врата су била под заштитом бога Јануса.

Res sancte у техничком значењу овог термина су све ствари регулисане правом аугура (*res inauguratae*) које су добиле религијску заштиту опи-

³²Марцијан у D. 1.8.6.2, Улпијан у D. 1.8.9.3.

³³I. 2.1.7.

³⁴D. 1.8.11. Pomp. lib. 2 ex var. lect. Si quis violaverit muros, capite punitur, sicuti si quis transcendet scalis admotis vel alia qualibet ratione. nam cives Romanos alia quam per portas egredi non licet, cum illud hostile et abominandum sit: nam et Romuli frater Remus occisus traditur ob id, quod murum transcedere voluerit.

³⁵D. 1.8.8.2. Marc lib. 4 reg. *Касије саопштијава да је Сабин исправно одговорио* (на постављено питање) *да су зидови који постоје у муниципијама такође свети и да треба забранили да се у њих нешто уграђује.* (In municipiis quoque muros esse sanctos Sabinus recte respondisse Cassius refert, prohiberique oportere ne quid in his immitteretur); D. 1.8.9.4. Ulp. lib. 68 ad ed. *Дакле, муниципалне зидове није дозвољено њоправљати, ништо им нешто дозивијавати или их надзијавати, без одобрења принцејса или ујравника провинције.* (Muros autem municipales nec reficere licet sine principis vel praesidis auctoritate nec aliquid eis coniungere vel superponere.)

саним ритуалом утврђивања граница посебним начином просипања крви жртвоване животиње. Круг тих ствари у римској империји био је шири од зидина и капија римских градова. Оне би се могле поделити на освећене просторе и освећене границе. Просторе чине храмови (*templa*)³⁶ којих има две врсте, небески и земаљски. Небески храмови (*templa caelestes*) су дела неба у оквиру којих аугури утврђују божанске знаке. Њихове границе су аугури утврдили тако што су небо поделили на четири једнака дела по линијама исток-запад, север-југ. Земаљски храм (*templum terrestre*) је део земљишта који је намењен јавним активностима свештеника и магистрата, а освећен је од стране аугура према правилима аугуралног права.

Освећене границе су они појасеви земљишта који имају јавни или религијски значај у заједници римских грађана, у Риму, муниципијама и колонијама.³⁷ Највећи је значај имао *poterium* града Рима. Неке скупштине грађана могле су бити сазиване само унутар границе града, а неке ван њих. Војска се није смела окупљати у граду, а разликовала су се и овлашћења магистрата у граду и ван његових граница.³⁸

Освећене границе су биле и земљишне међе на којима су постојали каменови међаши. Заштитник међа био је бог Терминус чији су култ донели Сабињани. Сваки камен међаш имао је сопственог бога заштитника и на врху камена налазило се место за приношење жртве. Религијска и строга санкција за повреду међа и каменова међаша уведена је нема сумње због оскудице обрадивог земљишта у економији најстаријег Рима. Према Дионизију пропис о томе установио је већ рекс Нума Помпилије: *Законодавство о земљишним међама: Наредбује се сваком (старешини породице?) да омеђи своје земљиште и да на границе постави камење које ће посветити богу Терминусу; ако је неко заиста однео или преместио међаше, наредио је да онај који је то учинио буде жртвован богу.*³⁹

Брисање освећених граница обављано је супротним ритуалом, опет путем плуга. Најпознатији такав случај је брисање светих граница Картагине након њеног разарања.⁴⁰

На крају ових излагања желимо да додамо и следеће. У данашњој романистици нема консензуса по питању да ли су *res sanctae* биле *res divini*

³⁶Liv. 8.5.8; Cic. *de domo*, 137.

³⁷Тако: Fabrinì, *Res divini iuris*, с. 542.

³⁸Више о значају померијума види у: S. Šarkiћ, A. Malenica, *Pravne teorije i institucije antike*, 2 изд. Novi Sad 2004 (даље: S. Šarkiћ, A. Malenica, *Pravne teorije*), стр. 100-101.

³⁹Dion., 2.74. *de terminis agrorum legislatio*: iubens unumquemque terminare agrum suum et lapides in finibus ponere, eos lovi Termino sacravit; si quis vero terminos sustulisset vel transtulisset, deo sacrum esse fecisset, sanxit.

⁴⁰D. 7.4.21. Mod. lib. 3 diff. Si ususfructus civitati legetur et aratrum in ea inducatur, civitas esse desinit, ut passa est Carthago, ideoque quasi morte desinit habere usum fructum.

iuris. Фантети сматра да јесу, јер имају религијску санкцију као и *res sacrae* и *res religiosae*.⁴¹ Солаци каже да нису *divini iuris*.⁴² Галанте закључује да се оне налазе између божанских и профаних ствари, због чега Гај и каже да су само на неки начин *divini iuris*.⁴³ По мишљењу Галантеа *res sanctae* су због њиховог значаја за сигурност државе заштићене са *fas*, моралним и божанским законом. Отуда и смртна казна за онога који тај закон прекрши. Тим стварима, међутим, недостаје истински карактер светости, однос са божанством који постоји код *res sacrae* и *res religiosae*.⁴⁴

У вези са становиштем које заступа Галанте морамо приметити да религијска санкција коју су уживале земљишне међе извесно није настала због њиховог значаја „за сигурност римске државе“, те да су Римљани каменове међаше посвећивали божанству, богу Терминусу. С друге стране, није прихватљива ни аргументација да *res sanctae* нису *divini iuris* због тога што им недостаје истински карактер светости и однос са божанством који постоји код *res sacrae* и *res religiosae*. То може бити наше запажање о тим стварима које је резултат анализе извора, али то није аргумент на основу ког се сме закључити да их Римљани због тога нису сматрали стварима *divini iuris*. Да постоје разлике међу стварима *divini iuris* извесно је било јасно и римској правној науци, јер она категорију *res divini iuris* није конструисала на основу једног, већ у суштини на основу три критеријума. Понтификална доктрина, а потом и лаичка, подвела је под термин *res sacrae* ствари намењене небеским божанствима, под термин *res religiosae* гробове, због тога што је човеково тело после смрти припадало загробним боговима, а под *res sanctae* зидине и капије града, међе и каменове међаше због тога што су те ствари биле заштићене санкцијом која је имала религијски карактер. У текстовима, међутим, нема назнаке да римска правна доктрина ову трећу категорију није сматрала стварима *divini iuris*. Између Гајеве напомене да су *res sanctae* на одређени начин (*quodammodo*) ствари божанског права и становишта неких романиста да оне нису *divini iuris* или да се налазе између божанских и профаних ствари велики је раскорак, јер Гај то просто није рекао. Интерпретација која се среће у данашњој доктрини да се оне не налазе унутар категорије *res divini iuris* због тога што немају потребан квалитет „светости“ који имају ствари које су *sacrae* и *religiosae* и методолошки посматрано није допустива. Извори не говоре о различитом квалитету светости међу стварима *divini iuris*. Романистика

⁴¹Е. Fantetti, *L'inquadramento classico delle res "sanctae"*, Labeo, II, 1956, стр. 94-102.

⁴²S. Sollazzi, "Quodam modo" *nelle Istituzioni di Gaio*, St. et doc. hist. et iuris, XIX, 1953, с. 109 и даље.

⁴³А. Galante, *La condizione giuridica*, с. 2.

⁴⁴А. Galante, *La condizione giuridica*, с. 2.

као посебна грана историјскоправне науке треба да утврђује које су правне норме постојале у римском праву, како су настајале и како су се мењале, а тамо где то извори допуштају, и каква су била становишта римске правне доктрине о тим нормама, али никада не сме уводити сопствене критеријуме при класификовању и објашњавању римских правних категорија.

Не можемо а да не приметимо да је питање, које неки аутори потенцирају, да ли су *res sanctae* по својим обележјима ствари божанског права, по нашем схватању погрешно формулисано. Са становишта примене историјскоправног метода, без ког нема научног изучавања римског права, правилно постављено питање мора гласити: како су Римљани гледали на зидине града, капије града и земљишне међе током своје миленијумске историје.

По нашем разумевању ове проблематике, очигледна је одређена еволуција. Када су утврђене прве границе града приликом оснивања Рима, Римљани су их извесно сматрали божанским. Друкчије није ни могло бити када се има у виду снага религије у том времену и религијски карактер ритуала обележавања граница. То је, како смо видели, био етрурски ритуал који се раширио Лацијумом. У II веку нове ере, што је неких девет стотина година након оснивања Града, током којих је изграђен цивилизацијски, културни па и религијски амбијент који се битно разликовао од оног из времена оснивања Рима, те исте ствари за правника Гаја су божанске само на неки начин (*quodammodo divini iuris*). За правнике који су у другој половини V века сачинили Гајеве Епитоме у културном амбијенту у коме превађује хришћанство, те ствари више нису божанске ни на “неки начин”, већ су профане и сврстане међу ствари у јавној својини. То је и завршна тачка у еволуцији паганског појма *res sancta*. Изграђен у оквирима старог *ius-a divinum*, тај појам није могао добити место у новом праву хришћанске цркве. У том праву, које је утемељило нови правни поредак институционализоване цркве (*ecclesiastica iura*), у оквиру појма „божанско” није више било простора за такве овоземаљске ствари какве су зидине града, капије града и земљишне међе.

Текстови конституција које су уврштене у Теодосијев кодекс а потом и Јустинијанове Институције потврђују да су технички термини *res divini iuris*, *res sacra*, *res religiosa* и *res sancta* које смо анализирали наставили да живе и у римском праву хришћанског периода, али појмови који иза њих стоје више нису били истоветни с оним преткласичним и класичним. *Sancta* је постала цела Христова црква па тиме и свети сакраменти, одећа свештеника, гробови мученика, реликвије, манастири и *piae causae*. *Res sacra* више није оно што је некада било освећено путем паганских обреда или прихваћено обичајем због тога што су сви стари пагански ритуали, па и

они везани за освећења ствари, били забрањивани под претњом строгих казни⁴⁵ а хришћанска црква је установила своја правила освећења ствари. Према тим правилима постајало је посвећено богу само оно што је освећено од стране епископа/бискупа, било да је реч о светој грађевини, било о ствари која је поклоњена да би била употребљавана у цркви током службе божије.⁴⁶ Најзад, гроб као *res religiosa* не припада више загробним боговима.

Све поменуто говори да с доласком хришћанства у ствари настаје једна нова категорија *с̄твари божанско̄ њрава*. Њена обележја и круг ствари које она обухвата разликују је од категорије истог имена у паганском периоду. Она припада канонском праву које превазилази територијалне и временске границе римске империје. Због тога је могу изучавати само они истраживачи који се баве историјом хришћанства, хришћанске цркве и канонског права.

⁴⁵У Теодосијевом кодексу (објављен је 438. г.), у поглављу *О ња̄анима, њриношењима жр̄иви и храмовима* (СТ. 16.10. De paganis, sacrificiis et templis), налазимо више конституција које забрањују пагански обреде. Константин је 320. године забранио ауспиције на основу севања муње (СТ. 16.10.1pr.). Константин је 341. године забранио жртвовања животиња у религијским обредима (СТ. 16.10.2), а конституцијом из 346. /354?/ године (СТ. 16.10.4) прописао је за тај деликт казну одсецања главе. Кажњавање смртном казном за исти деликт потврдио је и конституцијом из 356. године (СТ. 16.10.6). У истом поглављу Теодосијевог кодекса налазимо и низ конституција које прописују високе новчане казне лицима који обављају религијске обреде супротно хришћанским правилима.

⁴⁶I. 2.1.8. Sacra sunt, quae rite e per pontifices deo consecrata sunt, veluti aedes sacrae et dona quae rite ad ministerium dei dedicata sunt...

*Antun Malenica, Ph.D., Professor Emeritus
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad*

***Res sanctae* in Roman pre-Christian period**

Abstract: *After the introductory remarks on ius divinum and the origins of the terms res sacra and res religiosa the author analyses in his article the origins of the technical term of the Classical Roman law res sanctae and whether res sanctae of the pre-Christian period should be set aside from the classical legal category res divini iuris which, according to the sources, consists of res sacrae, res religiosae and res sanctae. Roman jurists of the classical period wrote about the roots of the term res sancta, but they did not address the latter question, however, it is addressed by the contemporary doctrine.*

When the roots of the term res sancta are in question, the author firstly reverts to the text D. 1.8.8pr.-1 in which Marcian says that the term 'sacred' (lat. sancta) originates from the plant called yarrow (lat. sagmen) which was carried by the representatives of Roman people as a symbol of their inviolability, and afterwards to the text D. 1.8.9.3 in which Ulpian connects the term sancta to a kind of the penalty (lat. sanctio) which protects that what should be inviolable. The author, however, finds that a text of the grammarian Servius offers a better foundation for the reconstruction of the origins of the term res sancta. Namely, Servius, when commenting on the text of Aeneid written by Virgil in the late old era, says that the word sanctum in Aeneid has the same meaning as if when it is said that something is dedicated to gods by means of blood (ad Aen., 12,200: et dictum 'sanctum', quasi sanguine consecratum) and that in Aeneid the word sancire, precisely speaking, denotes that something is made sacred, in other words dedicated to gods, by spilling the blood of a sacrificed animal lengthwise (Ibid., 'Sancire' autem proprie est sanctum aliquid, id est consecratum, facere fuso sanguine hostiae.)

The author emphasises that the oldest ritual mentioned by Romans, in which such a way of spilling blood could have occurred, was the ritual of establishing the holy borders of the city of Rome. According to this ritual the borders were marked by a plough drawn by holy oxen. Since the ritual necessarily had to involve the sacrification ceremony for gods, it is not hard to assume that the augurs sprinkled the drops of blood of the sacrificed animal while walking

behind the plough that was marking the future borders of the city. This marking of borders of a city, temple or land plot with blood drops is the most specific meaning of the word sancire written about by Virgil and Servius and it is, according to the author's opinion, the root of the word sanctum by means of which the technical term of classical law res sancta was constructed.

About the question of whether res sanctae in the law of pre-Christian period were res divini iuris the author primarily indicates that there is a vast array of understanding in the doctrine: that they were res divini iuris, that they do not belong to that category and that they are between divine and profane things. After source analysis the author concludes that: 1. There is no legal or literary text in which it is said that res sanctae are not res divini iuris. 2. Gaius (G .2.8.), by observation that res sanctae are in a certain way (quodammodo) of the divine law, does not negate their belonging to the category of things of divine law, but forms two subcategories within this category. Res sacrae and res religiosae belong to one, and res sanctae to the other. With this, Gaius indicates that, regarding from the angle of layman science, the division of things of divine law into three kinds, res sacrae, religiosae and sanctae, by which all things are aligned into the same plane, is not entirely founded. Gaius, no doubt, could not have said more. Ius divinum and ius humanum were equally important elements of the legal system of the

classical period, so the pontifical jurisprudence was the one to mould the rules, terms and legal categories of pontifical law. The res divini iuris category was not constructed based on one but three criteria. Res sacrae were associated with heavenly deities, res religiosae with sepulchral gods, and res sanctae with the religious character of a sanction. 3. The argumentation that res sanctae are not divini iuris due to their lack of true character of sanctity and the relation to deity which is present with res sacrae and res religiosae is unacceptable from the methodological point of view. This may be an observation of contemporary doctrine on those matters, but it is not an argument based on which one is allowed to conclude that the Romans did not consider them to be things of divine law, because the sources do not speak of different quality of sanctity among the res divini iuris.

Finally, the author concludes that the contemporary doctrine of Roman law as a separate branch of historical jurisprudence should determine, when sources make it possible, what the attitudes of Roman legal doctrine on classifications of things were like, but must never introduce its own criteria of classification. Because of this, a properly posed question when it comes to res sanctae must be: how did Romans regard the city walls, city gates and land borders during their millennium-long history. According to the author, evolution is visible in this respect. When the first city borders were established upon the foundation

of Rome, Romans undoubtedly considered them divine. It could not have been different when the power of religion of that time is kept in mind, as well as the religious character of the border marking rituals. In the 2nd century A.D., which is about nine hundred years after the foundation of the city, during which a new cultural and even religious ambience was created and it was significantly different from the one at the time of the foundation of Rome, the same things were divine only in a certain way (quodammodo divini iuris) for Gaius the jurist. For jurists who comprised the Epitome of Gaius in the late fifth century, in the cultural ambience dominated by Christianity, those things were no longer divine, not even in 'some way', but they were profane and lined up among things in public property. This is also the final point in the evolution of the pagan term res sancta. Coined within the frames of the old ius divinum, this term could not earn its place in the new law of the Christian church. In this law, which founded the new juridical system of the institutionalised church (ecclesiastica iura), within the term 'divine' there was no longer room for mundane things as city walls, city gates and land borders. This is confirmed by the constitutions in the Theodosian and Justinian's Code.

Key words: *res sancta, res sacra, res religiosa, res divini iuris, ius divinum, pagan religion, Servius, Marcianus, Ulpianus.*